

boeken

| Gelezen

De lege tolerantie

DOOR *Marcel ten Hooven* (redactie)

Wanneer we spreken over de multiculturele samenleving en de kwaliteit van onze democratie valt al snel de term tolerantie. Hoe gaan wij om met andersdenkenden? Voor ons zelf willen we graag veel vrijheid. In de loop van de vaderlandse geschiedenis werd een aantal van deze vrijheidsrechten in de Grondwet vastgelegd. Maar ook voor hen die fundamenteel anders zijn, moet enige - en waarschijnlijk zelfs een gelijke - speelruimte worden ingeruimd. Hoeveel vrijheidsgraden blijven er straks over wanneer ook al deze andersdenkenden hun vrijheden uitbuiten? Betekent het toevoegen van een nieuwe cultuur aan de waaier van al gevestigde culturen dat we allemaal wat moeten inschikken? Of zal er sprake zijn van synergie, wonderbaarlijke vermenigvuldiging, kortom: wordt het een kwestie van 'verrijking'?

Klassieke tolerantie: de waarheid zoeken

Terwijl ik vol verwachting de bundel *De lege tolerantie* uit mijn boekentas vis, gaat een opvallend jeugdig geklede dame van middelbare leeftijd schuin tegenover mij in de treincoupé zitten. Ze is kennelijk vermoeid, strekt haar benen uit, en depoeneert haar voeten vlak naast mij op de zitting van het bankje. Onder haar schoenen wordt geen krant gelegd. Ik vind dat dit zo niet hoort. De schoenen pal naast mij vormen een bron van ergernis. Het kost moeite mezelf in toom te houden. Zo krijgt de algemene vraag naar de grenzen van tolerantie opeens een actuele betekenis.

In het tweede hoofdstuk van *De lege tolerantie* lees ik over de beslechting van de gewelddadige godsdiensttwisten aan het eind van de Tachtigjarige oorlog. De toenmalige polderbewoners kwamen overeen dat zij andere, afwijkende geloofsopvattingen slechts in woord en geschrift zouden bestrijden: 'Er was immers maar één God en dus ook maar één waarheid'; en daarvan moest natuurlijk wel getuigenis worden afgelegd.

Wanneer er tussen personen verschillen van inzicht over religieuze zaken zouden

blijken te bestaan, dan zouden deze personen voortaan afzien van het gebruik van fysiek geweld. Dat was een hele vooruitgang. Met deze klassieke vorm van tolerantie kon veel bloedvergieten worden voorkomen. Een overtuigde protestant moest voortaan wel 'dulden' dat zijn buurman heimelijk trouw bleef aan Rome. Maar je mocht er gelukkig wel wat van zeggen. De 'waarheid' mocht gezegd worden. 'Verketteren doet geen pijn', zeiden ze toen nog. Verketteren lucht het gemoed. In reactie op deze, soms niet aflatende, verkettering gold ook een ander *adagium*: 'Hoe hoger de schutting, des te beter de buur'. Door elkaar te mijden, had je tenminste sociale vrede in je privé-domein.

Ik besloot deze klassieke vorm van tolerantie - elkaar de waarheid zeggen - meteen in praktijk te brengen. Ik vertelde de dame tegenover mij dat de zitting door haar handelen werd verontreinigd. Een volgende passagier die op de plek naast mij zou gaan zitten, zou daar een vuile broek (dus hinder) aan over houden. Overigens toonde ik wel begrip voor haar vermoeidheid. Ook opperde ik dat zij wellicht een heel andere mening over deze kwestie zou hebben. Misschien legde zij thuis ook haar voeten op tafel? Het zal de eigentijdse lezer niet verbazen dat deze berisping mij niet in dank werd afgenomen. Hoewel ik toch keurig had afgezien van fysiek geweld, werd mij grove intolerantie verweten. Waar bemoeide ik mij eigenlijk mee? Ik mengde mij in de vrijheid en eigen verantwoordelijkheid van een ander individu. Deze persoon hield er duidelijk andere waarden op na. Er zijn nu eenmaal verschillende manieren waarop je gebruik kunt maken van het openbaar vervoer. Elk van deze gebruiksvormen heeft zo zijn eigen voor- en nadelen (lees: waarde). Beschaamd verschool ik mij achter de schutting van mijn lectuur.

Moderne tolerantie: onverschilligheid

Ja, als je er zo ontspannen tegenaan kijkt, dan is er niets om je druk over te maken. Misschien is het wel heel verstandig om in het openbaar nooit een ander persoon ergens op aan te spreken? Is het niet beter om altijd en overal open te staan voor andere gedragingen en betekenissen, ook wanneer deze volledig indruisen tegen je meest innig gekoesterde waarden? Misschien is een dergelijk pragmatische - sommigen zouden misschien zeggen beginselloze, onverschillige - houding in een snel veranderende en onzekere wereld ook wel het meest efficiënt. Een dergelijk tolerante onverschilligheid is vast de weg van de minste weerstand. Beschroomd verdiep ik mij in het vierde hoofdstuk van *De lege tolerantie*. De filosoof Theo de Wit, docent aan de Katholieke Theologische Hogeschool van Utrecht, legt uit dat er tegenwoordig zowel sprake is van een teveel aan tolerantie ('Alles wat anders is en waarvan ik geen last heb dat moet kunnen') als ook van een tekort aan tolerantie ('Iedereen die op grond van sterke religieuze overtuigingen pretendeert te weten hoe het hoort, mag zijn mening niet langer in het openbaar naar voren brengen'). De imam die van mening is dat het homohuwelijk in strijd is met

de Schrift, mag deze mening niet in het openbaar verkondigen. Een dergelijke expliciete veroordeling is immers strijdig met de moderne regel, dat wij verschillen in levenswijzen moeten respecteren. Spreekt de imam zich toch uit, dan dient hij wegens discriminatie te worden aangeklaagd.

Volgens de thans gangbare vorm van tolerantie mag iedereen doen wat die zelf wil, zolang aan anderen maar geen schade wordt toegebracht. In onze 'wereldsamenleving' ontmoeten wij dagelijks mensen die vertrekken vanuit geheel andere waarden en normen dan die wij ons hebben eigen gemaakt. In de moderne opvatting valt er tussen deze culturele waardestelsels in beginsel geen hiërarchie aan te brengen. Al die culturen zijn van evenveel waarde.

Deze zeer tolerante houding wordt echter niet gerelativeerd. Andersdenkenden die om welke reden ook er vanuit gaan dat de door hen gekozen waarden niet slechts voor privé-gebruik dienen, maar ook in de samenleving als geheel zouden moeten gelden, zijn in deze moderne opvatting intolerant, want betuttelend. Daar zijn vrijgevochten individuen niet van gediend. Ik begin steeds meer begrip op te brengen voor de reactie van de dame tegenover mij.

Volgens De Wit is de politiek correcte vorm van tolerantie ('Alles mag') in zijn concrete uitwerking ook intolerant. Zo kan tegenwoordig een teveel aan tolerantie gepaard gaan met een tekort aan tolerantie. Wat veel lezers van CDV wellicht zouden willen bestrijden (zoals *Neuken doe je zo*, *Big Brother*, *Seks voor de Buch*, *Hoe trouw ik een miljonair?* Jerry Springer, *Hells Angels* en rinkelende gsm's in treincoupés), dat zouden veel postmodernen juist willen tolereren. Het gaat hier immers om het uitdragen van uiteenlopende waarden. Wat deze postmodernen vervolgens met alle energie zullen bestrijden is de openbaarmaking van de voorkeuren van de Paus, islamitische imams en orthodoxe protestanten over bijvoorbeeld een verbod op euthanasie, abortus, commerciële seks of het homohuwelijk.

Communicatie

Terwijl ik deze postmoderne redenering in stilte overdenk, komt een echtpaar de coupé binnen. Op grond van de hoofddoek van de echtgenote meen ik te weten dat het hier om nieuwkomers gaat. Ze zien er aanmerkelijk ouder uit dan ze in werkelijkheid zijn. Ze zijn bepakt en bezakt. Het duurt enige tijd voordat de diverse tassen in de rekken zijn geplaatst. Mijn overbuurvrouw is gaan verzitten, heeft haar voeten van mijn bankje gehaald en heeft zo twee plaatsjes ingeruimd. De beide nieuwkomers gaan met elkaar in gesprek en dat niet op gedempte toon. Kennelijk is er een heikele kwestie die hen nogal bezighoudt. Er wordt heftig gesticuleerd. Wat precies wordt gewisseld, is voor de autochtone inzittenden lastig te volgen.

Na zowel in theorie als praktijk kennis te hebben gemaakt met de moderne variant van de in ons land gangbare tolerantie besluit ik de geluidsoverlast lijdzaam te dulden. Ook de dame tegenover mij kiest voor deze strategie. Wel tuurt ze met

enige weemoed naar het bordje 'stille, werkcoupé' dat tegen het raam van de coupé is geplakt. Ze kan zich niet meer concentreren op haar lectuur. Haar blik dwaalt af. Ik merk dat het tolereren van overlast haar slecht afgaat. Ze is ongeduldig en het ondergaan van overlast niet echt gewend. Onwillekeurig krijg ik met haar te doen.

Na enige tijd komt de conducteur langs om de kaartjes te controleren. Het echtpaar vraagt naar het AZC in de plaats van het station dat we net hebben gepasseerd. De conducteur zorgt dat ze bij de volgende halte kunnen uitstappen zodat ze met de trein uit de tegenovergestelde richting nog tijdig ter bestemde plaats kunnen komen. De conducteur is coulant. De kleine omreis kan zonder extra kosten worden uitgevoerd. Wij allen zijn opgelucht dat de conducteur de kwestie zo sportief heeft opgepakt.

Was hier nu sprake van een multicultureel drama op kleine schaal? Waren hier twee culturen in het geding die botsten? Of was hier gewoon sprake geweest van een gebrek aan effectieve communicatie? Eén ding was wel duidelijk geworden. De beide asielzoekers waren voorafgaand aan hun reis van het aanmeldcentrum naar het AZC nog onvoldoende ingeburgerd geraakt in de geografie en het gebruiken van ons openbaar vervoersysteem.

In het vijfde hoofdstuk lees ik dat wij wat vaker intolerant moeten zijn tegenover intolerante mensen. Vroeger koos de regering nog voor het integreren van etnische minderheden met behoud van eigen taal en cultuur. De intentie was heel liberaal, maar het effect was dat maatschappelijke groepen steeds meer langs elkaar heen gingen leven zonder echt iets te begrijpen van elkaar's cultuur. De anderen komen fysiek steeds dichterbij, maar raken zonder inburgering mentaal steeds verder van ons af. Daarom is inburgering tegenwoordig verplicht. Van nieuwkomers wordt verwacht dat ze zich eerst de taal en cultuur van het gastland eigen maken voordat ze met succes een naturalisatieverzoek kunnen indienen.

De beide gebeurtenissen in de coupé hebben mij gesterkt in de wil alle 21 hoofdstukken in deze bundel over tolerantie te lezen. Zo trof ik een interview aan met Paul Scheffer die als één van de eersten wees op het belang van adequate inburgering. De multiculturele samenleving kent niet alleen rechten en verrijking, maar ook verplichtingen en beperkingen.

Interessant vond ik ook de bijdrage van Kars Veling, de voormalig politiek leider van de ChristenUnie. Hij staat stil bij de moeilijke positie die autochtone culturele minderheden innemen in het overwegend liberale, postmoderne Nederland. Heeft het nog wel zin om bepaalde beginselen met kracht van argumenten naar voren te brengen, als de 'tolerante' meerderheid toch rotsvast overtuigd is van het eigen politiek-correcte gelijk?

Aan het eind van het boek komt er geen eenduidige visie op de in de toekomst gewenste vorm van tolerantie naar boven drijven. Daarvoor verschillen de auteurs te

veel met elkaar van mening. Er zijn nu eenmaal sterk verschillende manieren waarop men om kan gaan met verschillen in waarden en normen. In het afsluitende hoofdstuk neemt de redacteur, de Trouw-journalist Marcel ten Hooven, de moeite de verschillende omschrijvingen van het begrip tolerantie van elkaar te onderscheiden. Aan de lezer wordt het overgelaten een eigen keuze te maken tussen sterke betrokkenheid, nieuwsgierigheid, onverschilligheid of neerbuigendheid ten opzichte van het denken en doen van anderen. Welk tolerantievorm er ook wordt gekozen, we zullen naarmate de verschillen toenemen - mijns inziens - wel steeds beter met deze anderen moeten communiceren.

Tolerantie op basis van waarden en kracht

Zoals bij veel geredigeerde bundels wisselt de kwaliteit van de diverse bijdragen. Boeiend zijn twee historische bijdragen over de institutionalisering van de deugd van de tolerantie in de Lage Landen van de hand van Jan Willem Sap en Remieg Aerts. Een zevental politieke filosofen, waaronder Kinneging en Cliteur, levert kritische bijdragen op het hoofdstuk van Theo de Wit. In een enkel geval is de leesbaarheid van deze filosofische hoofdstukken vatbaar voor verbetering. Tenslotte tekenen vier journalisten (waaronder Hans Goslinga) en enkele sociale wetenschappers (waaronder Bas van Stokkom, Jos de Beus en Kees Schuyt) voor interessante beschrijvingen en prikkelende verklaringen. Al met al is het een kleurrijke bundel geworden die het denken prikkelt en aandachtige lezers aanzet zelf positie te kiezen.

De bundel kent ook beperkingen. Het boek is vooral een kritiek op het politiek-correcte integratiebeleid van de kabinetten-Kok 1 en 2 (1994-2002). Deze kritiek is interessant, maar wijkt op onderdelen niet zo heel veel af van wat bijvoorbeeld Pim Fortuyn al uitvoerig aan de orde heeft gesteld. Bovendien heeft er met het aantreden van J.P. Balkenende als premier inmiddels een forse cultuuromslag plaatsgevonden. De stelling dat de multiculturele samenleving per definitie een verrijking is, wordt thans van regeringswege niet zo vaak meer verkondigd. Ook bestaat er thans meer bereidheid om bij geconstateerde overtredingen sanctionerend op te treden. Het gedogen wordt thans minder aanvaardbaar gevonden. De bundel bevat vooral normatief-filosofische analyses. De houdbaarheid van bepaalde stellingnamen en begripsbepalingen wordt grondig onderzocht. Van belang voor de feitelijke omgang met andersdenkenden zijn echter ook de maatschappelijke ontwikkelingen, waaronder de (neergaande) economische conjunctuur, de (voortgaande) migratie en de verandering in de publieke opinie. Aan deze sociale veranderingen wordt in deze bundel vrijwel geen aandacht besteed. Het is dus lastig om op basis van deze bundel te speculeren over hoe de tolerantie zich de komende jaren zal ontwikkelen.

Iets ergerlijks dulden ('tolereren') door af te zien van een fysieke ingreep wil zeggen dat je wel de macht hebt om effectief in te grijpen en dat je ook bepaalde op-

vattingen zo belangrijk vindt dat je daarvoor offers wilt brengen. Wanneer president Bush afziet van een optreden tegen Noord-Korea is er waarlijk sprake van tolerantie.

Nu in ons land de meest belangrijke politieke beslissingen zijn verschoven naar "Brussel" en de aandelenbeurs, en veel mensen hun waarden vooral beleven als een individuele keuze die zij voor geen goud aan anderen zouden willen opdringen, wordt in het laatste hoofdstuk terecht de vraag opgeworpen of het tolereren in ons land geen historisch en inmiddels achterhaald verschijnsel is geworden. Deze retorische vraag van Bas van Stokkom bevat een belangrijke waarschuwing. Tolerantie heeft alleen betekenis wanneer de regering bepaalde basiswaarden voor een samenleving als geheel ook echt serieus neemt (en desnoods wil afdwingen) en tevens over de juridische en feitelijke bevoegdheden beschikt om daadwerkelijk op te treden. Onder die twee condities is er geen sprake van 'lege' (lees: vrijblijvende, onverschillige), maar van waarachtige tolerantie.

Prof. dr. M. Herweijer is bestuurskundige.

MARCEL TEN HOOVEN (REDACTIE), DE LEGE TOLERANTIE: OVER VRIJHEID EN VRIJBLIJVENDEHEID IN NEDERLAND, BOOM AMSTERDAM 2002, 2E HERZIENE DRUK, ISBN 90 5352 692 7, EURO 21,50.